

A BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI CIGÁNYSÁG HELYZETE A SZOCIALISTA KORSZAKBAN A LEVÉLTÁRI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Hajnáczy Tamás

kisebbségpolitikai szakértő

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

Absztrakt: Tanulmányomban a pártállam központi cigánypolitikájának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásának, és a megye cigány lakosságának helyzetére gyakorolt hatásának a feltárása törekedtem. Kutatásom során az MSZMP KB Politikai Bizottság, az Agitációs és Propaganda Bizottság, valamint a Minisztertanács szigorúan bizalmas iratként kiadott határozataira hagyatkoztam a hatalom cigánypolitikájának a megismerése érdekében. A pártállam cigánypolitikájának megyei szintű végrehajtásáról, valamint a cigányság életkörülményeire mért hatásáról a Megyei Tanács, a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság, illetve a Megyei Párt irataiból szereztem ismereteket.

Kulcsszavak: cigánypolitika, pártállam, cigány, cigánytelep, CS-lakás

A pártállam kialakulásával a cigányság helyzetének az átfogó értékelése, a hatalom központi cigánypolitikájának a megalkotása több mint egy évtizedig váratott magára. Ebből kifolyólag – néhány kivételtől eltekintve – megyei szinten sem foglalkoztak a kérdéssel. A különböző minisztériumok a maguk belátásai szerint jártak el; az Egészségügyi Minisztérium rendszeresítette a kényszermosdatásokat (BERNÁTH–POLYÁK 2001, 38–45), a Belügyminisztérium bevezetette az úgynevezett fekete személyi igazolványokat a „*kóbor cigányok*” részére (PURCSI 2001, 26–37), a Népművelési Minisztérium pedig analfabéta tanfolyamok szervezésébe kezdett (FEITL 2008, 259–260).

A Magyar Dolgozók Pártja 1955 decemberében tette meg az első lépést annak érdekében, hogy megalkossa a pártállam központi cigánypolitikáját. Napirendre tűzte a cigányság helyzetének a megvitatását, valamint beszámolókat kért többek között a Népművelési Minisztériumtól. A minisztérium számos megyétől, illetve néhány szakértőtől jelentéseket kért, valamint Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyékben kiszállásokat szerveztek (FEITL 2008, 258–259). A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács VB egy viszonylag rövid jelentést küldött a minisztériumnak, melyből kiderült, hogy a megyei cigányság egy részét még nem

sikerült „*helyhez kötni*”¹; többnyire a települések szélén cigánytelepeken laktak, valamint nagyrészt alkalmi munkákból éltek. Egyúttal a beszámoló azt is leszögezte, hogy a megye cigány lakosságának közel ötöde állandó munkahellyel rendelkezett, akiket a következőképpen jellemezett a jelentés: „*A tapasztalat azt mutatja, hogy ezek rendezettebb körülmények között élnek, házuk, életmódjuk, öltözködésük többnyire megfelel szocialista életünk követelményeinek.*”² A települések belterületén, a nem cigány lakosság között elszórtan élő cigány lakosokról pedig a beszámoló az alábbiakat állapította meg: „*Ezek házaikat rendben tartják, életmódjuk, viselkedésük, öltözetük megfelel a kívánalmaknak.*”³ Az MDP végül a napirendről törölte a cigányság helyzetének a megvitatását (FEITL 2008, 258), azonban rövidesen újabb minisztériumok kezdtek el foglalkozni a magyarországi cigányság helyzetével, szintén a maguk elgondolásai szerint.

A Munkaügyi Minisztérium 1957-ben felmérte a magyarországi cigányság helyzetét, azért, mert számos visszasságot tapasztaltak a cigányság foglalkoztatása

1 Az úgynevezett „*kóbor*” életvitelt folytató cigányok is rendelkeztek állandó lakhellyel, csak a hagyományos cigány mesterségek üzéséhez hozzátartozott a házalás, a kereslet felkutatása (ERDŐS 1989, 89).

2 MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ó. e.

3 MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ó. e.

terén az adott korszakban. A vállalatok sokszor elzárkóztak a cigányok alkalmazásától, ugyanakkor felróták a cigányságnak a nem megfelelő hozzáállását is (POGÁNY-BÁN 1958, 42). A tanácsai adatszolgáltatásra hagyatkozó vizsgálat (KERESKÉNYINÉ 2008, 152–153) szerint az országban közel 183 ezer cigány lakos élt, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 19 ezer, a magyarországi cigányság több mint 10 százaléka. Míg országosan a cigányság aránya kevesebb volt, mint 1,9 százalék, addig az említett megyében megközelítette a 3,4 százalékot (HAJNÁCZKY 2015, 90–91).

A Művelődésügyi Minisztérium szintén 1957-ben létrehozta a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét (MCKSZ), melynek főtitkárává László Máriát neveztek ki. Az MCKSZ 1957 tavaszán valamennyi megyében szorgalmazta, hogy a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának az ülésén tűzzék napirendre a megyei cigányság helyzetének a megvitatását, bevonva az illetékes osztályokat és szerveket.⁴ Ebből kifolyólag Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a VB elnök felszólította a járások, illetve a járási jogú városok vezetőit, hogy készítsenek egy beszámolót annak érdekében, hogy a megyei vezetés némi rálátást szerezzen a cigányság életkörülményeire. Az illetékes szervezetnek a problémákon és az azokra adott javaslatokon túl a következőkre kellett kitérniük: „Szükségesnek tartjuk, hogy járásonként Elnök elvtárs közölje a területen lakó cigányság hozzávetőleges számát, települését, megélhetési, egészségügyi, szociális stb. viszonyait. Ezenfelül jelentendő az is, hogy mi képezi fenntartásuk fő forrását.”⁵ A megye vezető funkcionáriusai azonban nem tűzték napirendre a cigányság ügyét, ezért László Mária 1958 augusztusában már sürgető levelet is megfogalmazott a megyének címezve, melyben egyúttal személyes ügyben⁶ szívességet is kért. Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből azonban elutasító választ kellett kapnia, mivel az illetékes személy huzamosabb ideig szabadságon tartózkodott.⁷

László Mária személye 1958 tavaszától egyre terheesebbé vált a pártállam számára, mivel nem azt az utat követte a „cigánykérdést” illetően, melyet elvártak tőle.

Ebből kifolyólag egy hosszas lejárato hadjáratot követően ősszel eltávolították az MCKSZ-ből. Feltételezhetően az imént említettek álltak annak a háttérben, hogy a megyében még néhány évig halogatták a cigányság ügyének a megvitatását az MTVB ülésén (SÁGHY 2008, 278–295).

Az MCKSZ-nek 1959 augusztusában – más megyékhez hasonlóan – egy terjedelmesebb beszámolót küldött a megyei vezetés, melyet a korábban adatszolgáltatásra felszólított járások, néhány város és az illetékes osztályok anyagaira alapozott. A kísérőlevélben pedig külön felhívták a figyelmet a következőkre: „A Borsodmegyei Tanács VB-a megyénk területén lévő cigányság helyzetével, életkörülményeivel és azok megjavításával több esetben foglalkozott. Azonban önálló napirendi pontként ez ideig még nem tárgyalta, így egy összefüggő erre vonatkozó VB jegyzőkönyv kivonatát nem áll módunkban küldeni.”⁸ A jelentés szerint a megyében 24763 cigány lakos élt, az összlakosság 4 százaléka. A cigányság nagyrészt a települések szélén cigánytelepeken lakott, melyek sokszor a legelemibb szükségleteket sem biztosították részükre. A lakásvi-szonyok kimondottan ijesztőek voltak, nem számított ritkaságnak, hogy egy-egy putriban 10-12 személy is lakott. A cigányság döntően alkalmi munkákból biztosította a megélhetését, melynek háttérben részben a következők álltak: „[...] a vállalatok és üzemek nem szívesen foglalkoztatnak cigányokat, mert sok közöttük a vándormadár, az önkényes kiléptő.”⁹ A cigány gyermekek egy része rendszeresen járt iskolába, valamint csak töredék részük jutott el az általános iskola felső tagozatába. Továbbá a cigány gyermekeknek komoly ellenszenvvel kellett szembenézniük az iskolában a nem cigány szülők és gyermekek részéről egyaránt.¹⁰

A Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztálya és az MCKSZ 1959 novemberében értekezletet tartott a cigány lakosság helyzetéről, azért, hogy központi irányvonalat dolgozzanak ki a „cigánykérdéssel összefüggő, ma még megoldatlan elvi- és gyakorlati kérdésekben”. Az értekezleten Vendégh Sándor – a Nemzetiségi Osztály vezetője – viszonylag terjedelmes beszámolót tartott a megyei tanácsok jelentései alapján „A magyarországi cigánylakosság között végzendő munka időszzerű kérdései” címmel.¹¹ Beszédének gépelt változatát¹² Ferkovics Sándor, az MCKSZ új vezetője a következő sorokkal kísérve megküldte valamennyi megyének: „Kérjük,

4 MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

5 MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

6 „Egyben egy kéréssel is szeretnék Hetényi Elvtárshoz fordulni: [...] község T. Sz. elnöke, akét személyesen jól ismerek, azgal a kéréssel fordult hozzám, hogy [...] nevű fia ügyében kérjem az Ön támogatását. Egyszerű, becsületes, jóindulatú parasztember, akinek a fia június 28-án a miskolci Villamosipari technikumba küldte a felvételi kérvényét. A jelentkezők nagyon sokan voltak. A fiú igen jó tanuló s ha olyan lesz, mint az édesapja, akkor egy igen becsületes jó kádert kapunk. Ha ez mód volna rá, kérjük a segítségét.” MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

7 MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

8 MNL OL XXVIII-M-8 1d.

9 MNL OL XXVIII-M-8 1d.

10 MNL OL XXVIII-M-8 1d.

11 MNL OL XXVIII-M-8 1d. 3. tétel

12 A rákövetkező évben a Nemzetiségi Osztály vezetőjének a beszédét nyilvánosságra is hozták (Vendégh 1960, 38–55).

hogy a területükön előforduló cigányproblémát ennek értelmében segítsék a megoldáshoz, természetesen a helyi sajátosságok figyelembe vételével. Nem kívánunk sablont alkalmazni a probléma megoldása terén, de szükséges, hogy a melléklet egészének szelleméből kiindulva kezdődjenek meg az intézkedések a kérdés felszámolására.”¹³ Az MCKSZ újabb értekezletet tartott 1960 májusában, melyen bizottságonként tárgyalták meg a cigány lakosság helyzetét. A munkaügyi bizottság ülésén Vendégh Sándor többek között kifejtette, hogy feltétlenül szükségesnek látja, hogy „a felsőbb párt- és kormányzati szervek foglaljanak állást a kérdésben”.¹⁴ A pártközpontban már korábban is felvetette ezt, amire azt a választ kapta, hogy készítsen egy előterjesztést az 1959. novemberi értekezleten elhangzott beszédének a szellemében.¹⁵ A Nemzetiségi Osztály az előterjesztés előkészítése érdekében a szakbizottságoktól jelentést kért, a megyei tanácsoknak kérdőíveket küldött ki, valamint a csehszlovák cigánypolitika egyes dokumentumait is vizsgálta (SÁGHY 2008, 294).

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is megindult az előkészítő munka egy megyei határozat kiadásának az érdekében. 1960 januárjában a Művelődésügyi Osztály, a Munkaügyi Osztály, a megyei KÖJÁL és az Építés és Közlekedési Osztály beszámolót készített a megyei cigányság helyzetéről. A Munkaügyi Osztály rövidesen összegezte is a jelentéseket Vendégh Sándor ideológiai iránymutatásának megfelelően.¹⁶ Az imént említett dokumentumok felhasználásával végül a Hazafias Népfrent Megyei Bizottsága készítette el a „Tájékoztató jelentés a Borsod megyei cigányság helyzetéről” címet viselő anyagot, melynek tárgyalását 1961 júniusában a Megyei Párt VB napirendre is tűzte. A jelentés határozottan szembehelyezkedve a Horthy-korszak cigánypolitikájával leszögezte, hogy „több évtizedes, céltudatos nevelő munkára” van szükség, részben a cigány lakosság tarthatatlan helyzete, valamint a rohamosan emelkedő létszáma miatt. A beszámoló a cigányság foglalkoztatási helyzetével kapcsolatban megjegyezte, hogy jelentős részük nem rendelkezik állandó munkahellyel, egyúttal felhívta a figyelmet a vállalatok elutasító gyakorlatára is. Az oktatást tekintve megállapította, hogy a cigány gyermekek beiskolázása közel sem teljes körű, illetve nagymértékű a lemorzsolódás. A felnőtt cigány lakosság köreiből pedig jelentős az analfabetizmus. A cigánytelepek tarthatatlan helyzete is terítékre került a jelentésben, melyek belátható időn

belül történő felszámolását lehetetlennek tartották.¹⁷ A jelentés végül lekerült a napirendről, mivel néhány nappal az ülés előtt az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961. június 20-án kiadta a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját lefektető határozatát, és a megyei vezetésnek a továbbiakban annak megfelelően kellett eljárnia.¹⁸

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961. június 20-án kiadta „A cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról” című határozatát. A párthatározat a magyarországi cigány lakosság lélekszámát 200 ezer főre becsülte, valamint beilleszkedtség alapján három kategóriába sorolta őket. Továbbá ismertette a cigányság szociális helyzetét, valamint leszögezte, hogy a cigánykérdés nemzetiségi ügyként való kezelésére tett kísérletek nemcsak tévesek, hanem károsak is egyben, mivel hátráltatja a beilleszkedésüket (HAJNÁCZKY 2014a, 297–303).¹⁹ A párthatározat nyolc pontos határozattal zárult, melynek az utolsó pontja az alsóbb szerveknek a következőket írta elő: „A megyei és járási pártbizottságok késéjéke figyelemmel és segítséke jelen határozat végrehajtását. A KB Tudományos és Kulturális Osztálya 1962 decemberében adjon a cigánykérdés helyzetéről tájékoztató jelentést.”²⁰

A párthatározat végrehajtására Kállai Gyula – a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettese – 1961 novemberében kiadta az 1-72/1961.I. sz. utasítását, melyet valamennyi megyei, fővárosi, megyei jogú városi tanács VB elnökének továbbítottak.²¹ Az elnökhelyettesi utasítás hatására a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának az elnöke felhívást adott ki a megye járási, járási jogú városi tanács VB elnökeinek, továbbá a Megyei Tanács szakosztályainak.²² A felhívás a fenti utasítás mintájára készült, időszerű megyei adatokkal kiegészítve. A dokumentum nyolc pontban összegezte az illetékes tanácsok teendőit, melynek pontjai a cigány lakossággal kapcsolatos feladatokat határozták meg, szervezeti kérdésekről rendelkeztek, valamint a Megyei Tanács Művelődési Osztályának előírták, hogy készítse el a „cigánykérdés felszámolásának távlati tervét”.²³

A Művelődésügyi Osztály által elkészített távlati tervet a Végrehajtó Bizottság 1962. márciusi ülésén tárgyalta, mely döntően az 1961-es párthatározat cél-

13 MNL BAZML XXIII-3a 243/1962.

14 MNL OL XXVIII-M-8 1d.

15 MNL OL XXVIII-M-8 1d.

16 MNL BAZML XXIII-3a 243/1962.

17 MNL BAZML XXXV-1 5d.

18 MNL OL M-KS 288. f. 5/1961/233 ó. e.

19 MNL OL M-KS 288. f. 5/1961/233. ó. e.

20 MNL OL M-KS 288. f. 5/1961/233. ó. e.

21 MNL BAZML XXIII-3a 243/1962.

22 MNL BAZML XXIII-3a 243/1962.

23 MNL BAZML XXIII-3a 243/1962.

kitűzéseit foglalta magába. A jegyzőkönyv tanúsága szerint az MTVB elnökhelyettese a következő megállapítást tette az előterjesztett irattal kapcsolatban: „A jelentés, amely ma a VB. elé került, a Politikai Bizottság és a kormány határozata alapján készült, s célja az, hogy az említett határozatban foglaltaknak megfelelően a megyében élő 28.000 főre tehető cigánylakosság problémáinak megoldásában előrehaladás történjen.”²⁴ A távlati terv végrehajtását már az év végén értékelte a Megyei Tanács és megállapította, hogy komolyabb eredményt nem tudtak felmutatni a kérdést illetően. A napirend zárásaként megfogalmazott határozat továbbra is az 1961-es párthatározatot, illetve a távlati tervet tekintette irányadónak.²⁵

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1963. március 5-én tartott ülésén tárgyalta „az MSZMP PB. 1961. június 20-i, a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról szóló határozatának végrehajtásáról” című jelentést, melyet a Tudományos és Kulturális Osztály készített el a megyei beszámolók alapján. Az előterjesztett irat néhány kedvező fejlemény ellenére a következőképpen összegezte az addigi eredményeket: „A megyei tanácsok távlati tervet készítettek, de azok végrehajtása a korlátozott anyagi és munkába állítási lehetőségek miatt vontatottan halad. A viszonylag rövid idő alatt lényeges változás nem következett be a cigánylakosság helyzetében.”²⁶ A pártállam felső vezetése ténylegesen ekkor szembesülhetett a kérdés nehézségével, különösen a cigánytelepek felszámolása terén. Az 1961-es párthatározat, illetve a végrehajtására kiadott 1-72/1961.I. sz. utasítás csupán arról rendelkezett, hogy a rendszeresen dolgozó cigánytelepi lakosok egyenlő eséllyel induljanak a lakásigénylés terén a nem cigány kérelmezőkkel, valamint az önerőből történő építkezést, kedvezményes házhellyel, társadalmi munka szervezésével és bontott anyagok kedvezményes juttatásával támogassák az érintett tanácsok (HAJNÁCZY 2014b, 108).²⁷

A jelentés a telep felszámolás kudarcáról a következőképpen számolt be: „A cigánytelepek felszámolása a gazdasági feltételek hiánya következtében a jelenlegi lehetőségek mellett belátható időn belül nem oldható meg. Az ingyenes házhelyjuttatás²⁸ megszűnt, az OTP által megállapított fizetési feltételeknek csak

elenyésző részük tud eleget tenni.”²⁹ Borsod-Abaúj-Zemplén megyében szintén szembesültek a fenti nehézségekkel: „Sajnos a házépítés és a házhelyjuttatás még mindig csak az OTP-n keresztül vásárlás útján történhet. S a probléma az, hogy a kijelölt házhelyeket nem tudják megvásárolni.”³⁰

Az előterjesztett irat tárgyalását követően a Politikai Bizottság a cigánytelepek felszámolása érdekében utasította a Pénzügyminisztériumot és az Építésügyi Minisztériumot, hogy „vizsgálja meg a cigányok gyorsabb, emberibb lakáshoz való juttatásának lehetőségét”.³¹ A felsőbb szervek hosszas párbeszéde, illetve szervező munkájának eredményeképpen a Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány kiadta a 2014/1964. (V. 4.) sz. határozatát³² a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról” (BEREY 1990, 25–26).

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács 1964 júliusában megtartott ülésén ismét napirendre tűzte a cigány lakosság helyzetét. Az előterjesztés az azt megelőzőkhez képest, viszonylag részletesen számolt be a megyében élő cigány lakosság helyzetéről. Az oktatás és a foglalkoztatás terén némi javulásról számolt be a jelentés, de a cigánytelepek felszámolása és az azokon uralkodó egészségügyi viszonyok javításával kapcsolatban néhány kivételtől eltekintve semmilyen előrelépést nem tudott felmutatni. A cigánytelepek felszámolása terén tanúsított kudarc következtében kifejezetten kedvező fogadtatásra lelt a kormányhatározat a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának az ülésén.³³ A napirendi pont zárásaként kiadott határozat a következő megállapításra jutott a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról” rendelkező határozattal kapcsolatban: „A VB. nagy jelentőséget tulajdonít a 2014/1964./V.4./ számú kormányhatározatnak, amelynek végrehajtása alapvetően megjavítja a helyzetet.”³⁴

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1965 áprilisában külön napirendi pontként foglalkozott a cigánytelepek helyzetével, valamint a 2014/1964. (V.4.) számú kormányhatározat végrehajtásával. Az előterjesztésből kiderült, hogy a 17/1964. ÉM. számú körrendelet utasítására a vizsgált megye telepjegyzéket állított össze. A felmérés szerint 2379 személy lakott „szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken”, 5006 család, 4350 lakásfeleségben.³⁵ A családfenntartók közül több mint 2500 nem rendelkezett

24 MNL BAZML XXIII-2a 58/1962.

25 MNL BAZML XXIII-2a 61/1962.

26 MNL OL M-KS 288. f. 5/1963/293. ó. e.

27 MNL OL M-KS 288. f. 5/1961/233. ó. e., MNL BAZML XXIII-3a 243/1962.

28 A pártállam felső vezetésének a tájékoztatásáról tanuskodott, hogy az 1-72.I. sz. utasításban az ingyenes házhelyjuttatásra alapoztak, miközben ezt a lehetőséget egy kormányrendelet már 1957-ben megszüntette (HAJNÁCZY 2014b, 105–106).

29 MNL OL M-KS 288. f. 5/1963/293 ó. e.

30 MNL BAZML XXIII-2a 61/1962.

31 MNL OL M-KS 288. f. 5/1963/293 ó. e.

32 MNL OL XIX-A-83-b 2014/1964 (367d)

33 MNL BAZML XXIII-2a 71/1964.

34 MNL BAZML XXIII-2a 71/1964.

35 MNL BAZML XXIII-2a 74/1965.

állandó munkaviszonnyal, így nem vehettek részt a kedvezményes hitellel történő házépítési akcióban. A fennálló nehézség megoldására az MTVB utasította a munkaügyi osztályt, hogy a rendszeres munkával nem rendelkező családfenntartókról készítsen felmérést, illetve tegyen javaslatot állandó jellegű munkába helyezésükről.³⁶ A vizsgálat szerint a családfenntartók közül 1342 főt munkaképesnek, 350 főt csökkent munkaképességűnek, 387 főt pedig „munkaképtelen korúnak” nyilvánítottak.³⁷ A cigány lakosság foglalkoztatásának nehézségeit a Megyei Tanács Munkaügyi Osztálya a következőképpen foglalta össze: „Munkába való helyezéseiket kedvezőtlenül befolyásolja szakképzetségük és műveltségük alacsony színvonala. Legnagyobb probléma az iskolából kikerülő fiatalok foglalkoztatása. Az ipari tanuló képzésbe való bevonásuk nehézségeibe ütköznek. [...] A nők munkába állítását illetően a problémák továbbra is fennállnak, a fejlődés nem számottevő.”³⁸

A telepélszámolás a 2014/1964. (V. 4.) sz. kormányhatározat végrehajtására kiadott 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM együttes rendelet kiadását követően kezdődött el.³⁹ Az 1965-ös évre a 3162/1964. sz. kormányhatározat 800 családi ház megépítését tűzte ki célul.⁴⁰ Borsod-Abaúj-Zemplén megye részére 70 építési keretet biztosítottak, melyből 50-et a tibolddaróci barlanglakások⁴¹ és 20-at a sátoraljújhelyi cigánytelep felszámolására fordítottak. Mindkét településen az Építésügyi Minisztérium által közreadott I. jelű CS-lakás típustervet részesítették előnyben, Sátoraljújhelyen annak ikresített változatát. A kivitelezéssel a Borsodmegyei Tanács Építőipari Vállalatot bízták meg.⁴²

Az építkezések során számos nehézséggel kellett szembesülnie az érintett tanácsoknak. A kijelölt családok egy része nem rendelkezett az előírt 10 %-os önrésszel, vagy annak előteremtése érdekében felszámolandó barlanglakásaikat, vagy dűledező viskóikat adták el, akadályozva a telepek felszámolását. Továbbá az építési hitelek nem tartalmazták a közművesítéshez szükséges beruházások járulékos költségeit, így azok az illetékes tanácsokat terhelték.⁴³

36 MNL BAZML XXIII-2a 74/1965.

37 MNL BAZML XXIII-2a 79/1966.

38 MNL BAZML XXIII-2a 79/1966.

39 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. (TÖRVÉNYEK... 1965, 368–371)

40 MNL OL XIX-A-83-b 3162/1964 (351d)

41 A teljesség igénye nélkül Lásd bővebben: Mezey 1934, 211–222, Bakó 1977, 31–34, Mednyánszky 2009, 175–177, Kiss 1982, 37–39, Hajnóczky 2014b, 103–121.

42 MNL BAZML XXIII-2a 74/1965.

43 MNL BAZML XXIII-2a 74/1965.

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Párt Végrehajtó Bizottsága 1965. május 28-ai ülésén értékelte az MSZMP KB Politikai Bizottságának, 1961. június 20-án kiadott határozatának végrehajtását. A beszámoló jelentés számottevő eredményről nem tudott beszámolni, a legsúlyosabb nehézségek továbbra is a telepélszámolás terén adódtak.⁴⁴ Ennek ellenére mégis meglehetősen kedvezően értékelték a párthatározat végrehajtását: „A VB. megállapítja, hogy a Politikai Bizottságnak a cigánylakosság helyzete javítására hozott /1961. június 20./ határozata végrehajtásában minden területen komoly eredményeket értünk el megyénkben, főleg az utóbbi években. Az elért eredmények azonban még csak a kezdetét jelentik a megoldandó feladatoknak. Ezért fokozni kell az erőfeszítéseket a Politikai Bizottság határozatában megszabott, és a jelentésben is jelzett megyei feladatok megoldására, azok társadalmi üggyé tételének fokozására.”⁴⁵ A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Párt Végrehajtó Bizottsága 1965 májusában a cigány lakossággal kapcsolatos párthatározat végrehajtását tárgyalva viszonylag kedvezően értékelt a megyei vezetés ez irányú tevékenységét, annak ellenére, hogy számottevő eredményeket nem tudtak felmutatni.⁴⁶ Ugyanakkor az ülésen előterjesztett jelentés kifejtette, hogy a cigányság tarthatatlan helyzetén rövid időn belül nem lehet változtatni, amit egyrészt a cigány lakosság kifogásolhatónak vélt életmódjának, valamint a múlt káros örökségének tulajdonítottak: „A felszabadulás után javult a helyzetük. Azonban részben a múlt súlyos örökségeként, részben különös, primitív életmódjukból kifolyólag, velük kapcsolatban olyan alapvető problémák vetődtek fel, amelyeken gyorsan, rövid idő alatt még nagy anyagi áldozatok árán sem lehet változtatni. A Politikai Bizottság megvizsgálta a cigányság elmaradott rétegeinek helyzetét és azt társadalmi és állami feladataink fókuszába állította.”⁴⁷ A napirend zárásaként a Megyei Párt Végrehajtó Bizottsága úgy ítélte meg, hogy az 1961-es párthatározat eredményesebb végrehajtásához nem újabb határozat kiadására van szükség, hanem a meglévők következetesebb teljesítésére.⁴⁸

A fentiek szellemében a Megyei Tanács és a Megyei Párt Végrehajtó Bizottsága egyaránt napirendre tűzte a következő évben a cigány lakosság helyzetének a megvitatását, valamint az addigi határozatok végrehajtásának az értékelését. Az MTVB jelentése leszögezte, hogy az 1962-ben megfogalmazott „távlati tervet” nem szükséges módosítani, valamint a rögzített célkitűzések elérését

44 MNL BAZML XXXV-1 6. dosszié

45 MNL BAZML XXXV-1 6. dosszié

46 MNL BAZML XXXV-1 6. dosszié

47 MNL BAZML XXXV-1 6. dosszié

48 MNL BAZML XXXV-1 6. dosszié

gátló tényezők felszámolása megkezdődött.⁴⁹ A jegyzőkönyv tanúsága szerint a Megyei Párt az MTVB-hez hasonlóan nem támogatta egy újabb határozat kiadását, annak ellenére, hogy az ülésen előterjesztett jelentés szerint az „erőfeszítések” ellenére a korábbi határozatok végrehajtása nem a kívánt mértékben haladt.⁵⁰

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1968. szeptember 10-én kiadott állásfoglalásából kiderült, hogy nemcsak a vizsgált megye küszködött az 1961-es párthatározat végrehajtásával, hanem ez az egész országra érvényes általános jelenség volt: „A párthatározat nyomán pozitív fejlődési folyamat indult meg, az elért eredmények azonban a megtett erőfeszítések ellenére nem kielégítőek. Változatlanul a szociális, egészségügyi, lakásügyi, kulturális problémák dominálnak, melyek megoldása rendszerint meghaladja a tanácsok lehetőségét.”⁵¹ A pártállam központi szerveiben ebben az időszakban fel sem merült, hogy az 1961-es párthatározat lényegi módosításra szorulna,⁵² az említett APB állásfoglalás sem tért ki erre a kérdésre. Ezzel szemben már az 1960-as évek végén számos kutató szóvá tette, azon észrevételét, hogy a fentebb említett határozat komoly helyesbítésre szorul: „Nem kell köntörfalazni és meg kell mondani – volt már olyan, hogy párthatározat tévedett és megváltoztatták. Azt javaslom, hogy ez a konferencia mondja ki, hogy vizsgálják felül ezt a párthatározatot, mert ezt a kérdést máskülönben nem lehet megoldani.” (SÁGHY 2008, 307)

A cigányság helyzetének javításával kapcsolatos kezdeti fellángolás látszólag alábbhagyott Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, mivel a felsőbb szervek közel egy évtizedig nem foglalkoztak átfogóan a cigány lakosság helyzetével. Csupán a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolásának menetét részletező apróbb jelentések és statisztikai adatlapok megvitatására, jóváhagyására szorítkoztak.⁵³ Ennek hátterében részben az állhatott, hogy az 1960-as évek végén az országos Tárcaközi Koordinációs Bizottság⁵⁴ mintájára

a vizsgált megyében is létrehozták a megyei Cigányügyi Koordinációs Bizottságot,⁵⁵ melynek hatáskörébe került a cigányság helyzetének az átfogó értékelése (HAJNÁCZKY 2014c, 117–118). Feltételezhetően ebben az időszakban továbbra is az 1961-es párthatározat, az APB állásfoglalása, valamint a menetközben kiadott kormányhatározatok⁵⁶ számítottak irányadónak.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1974. június 11-én ismét tárgyalta a Politikai Bizottság által 1961-ben kiadott határozat végrehajtásának a tapasztalatait, valamint állásfoglalást adott ki, mely a későbbiekben is a párthatározatban lefektetett elveket tekintette irányadónak. Továbbá „egyes cigányértelmiségiek és ciganológusok” azon felvetéseit, melyek kikezdték a párthatározat azon részét, mely megtagadta cigányság nemzetiségi voltát; az állásfoglalás egyértelműen lesöpörtc. Az állásfoglalásban kinyilvánítottak helyi szintű végrehajtása érdekében a Minisztertanács Tanács Hivatalát utasította az APB, hogy dolgozzon ki irányelveket az állásfoglalás alapján.⁵⁷

1974 szeptemberében az APB állásfoglalásának hatására a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács is napirendre tűzte a megyében élő cigány lakosság helyzetének a megvitatását. Az ülésen előterjesztett beszámoló viszonylag terjedelmesen számolt be a cigányság életkörülményeiről, valamint a vonatkozó határozatok végrehajtásáról.⁵⁸ A jelentés a kifogásolható eredmények hosszas felsorolását megelőzően, egyfajta mentségként a következőket fejtette ki: „Megyénk megközelítően ötvenerzet főt kitevő cigánylakosságának kérdése – sajátos helyzetükből adódóan – számarányukat messze meghaladó társadalmi problémát jelent. Itt él az ország cigánylakosságának több mint 14 %-a. [...] A cigánylakosság az országos átlagtól eltérő nagy számaránya és abból adódó mindennemű társadalmi probléma megyénket nagy mértékben érinti.”⁵⁹

49 MNL BAZML XXIII-2a 79/1966.

50 MNL BAZML XXXV-1 10. dosszié

51 MNL OL M-KS 288. f. 41/1968/100. ó. e.

52 Egyedül az MSZMP KB Kulturális Osztálya javasolta az 1961-es párthatározat módosítását a tekintetben, hogy ne a Művelődésügyi Minisztérium lássa el a cigánysággal kapcsolatos összehangoló tevékenységet, hanem a HNF vagy a Minisztertanács. Az iménti javaslat csupán szervezeti kérdésekben változtatott volna, a lefektetett alapelveket nem érintette. MNL OL M-KS 288. f. 41/1966/57. ó. e.

53 MNL BAZML XXIII-2a 86/1968., MNL BAZML XXIII-2a 93/1970., MNL BAZML XXIII-2a 94/1970., MNL BAZML XXIII-2a 95/1970., MNL BAZML XXIII-2a 99/1971.

54 MNL OL M-KS 288. f. 5/1968/474. ó. e., MNL OL XIX-A-83-b-3347/1968 (426 d)

55 MNL BAZML XXIII-1a 21/1974.

56 A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1967-ben kiadta a 2047/1967. sz. és a 3254/1967. sz. határozatait, melyek a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolásával foglalkoztak. (A kormányhatározatok hátteréről lásd bővebben HAJNÁCZKY 2013, 30–31.) Továbbá 1969-ben napvilágot látott a 2019/1969. sz. kormányhatározat, mely szintén a felszámolásra ítélt telepekről rendelkezett.

MNL OL XIX-A-83-b 2019/1969 (494 d)

57 MNL OL M-KS 288. f. 41/1974/318. ó. e.

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság állásfoglalásának az érvényre juttatásának az érdekében a Minisztertanács megfogalmazta a 3558/1975. sz. és a 3280/1976. sz. határozatát (HAJNÁCZKY 2014c, 119–130).

58 MNL BAZML XXIII-1a 21/1974.

59 MNL BAZML XXIII-1a 21/1974.

A Megyei Tanács által tárgyalat jelentés a cigányság lakhatási körülményeivel kapcsolatban megállapította, hogy ugyan számos cigánytelepet sikerült felszámolni a CS-lakás program által, azonban az újonnan létrehozott telepeket az érintett tanácsok nem közművesítették, valamint a cigánytelepek felszámolása nem a kellő mértékben haladt. A probléma megoldására az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium segítségét várták a „*megye sajátos helyzetére*” hivatkozva. A cigányság foglalkoztatási helyzetében valamelyest történt előrelépés, mert a cigány férfiak meghatározó része rendelkezett munkával, amit a nőkről már nem lehetett elmondani. Azonban a cigány lakosság munkakeresését jelentős mértékben akadályozta alacsony iskolai végzettségük, egészségügyi állapotuk, valamint a munkahelyek velük szemben tanúsított elutasító magatartása. Továbbá problémaként merült fel a munkahely gyakori váltása,⁶⁰ illetve az, hogy emiatt sok munkáltató elzárkózott az alkalmazásuktól. Az oktatás terén jelentős eredményként könyvelték el a megyében, hogy a cigány gyermekeket szinte kivétel nélkül sikerült beiskoláztatni, azonban problémaként merült fel, hogy jelentős részük még a felső tagozatba sem jutott el. Ennek okát egyrészt a cigány lakoságnak rótták fel, másrészt pedig a megfelelő öltözet hiányának, egészségügyi állapotuknak, illetve a telepek és az iskolák távolságának.⁶¹

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1979. április 18-án értékelt⁶² a magyarországi cigány lakosság helyzetét és megállapította, hogy a cigányság társadalmi beilleszkedésének érdekében tett intézkedések „*összhangban*” voltak az 1961-es párthatározatban rögzítettekkel. Az ülésen előterjesztett jelentés tárgyalása során felszólalók egyöntetűen a párthatározat eredményes végrehajtása

mellett érveltek,⁶³ valamint amellett, hogy propaganda célzattal a lakosságot is szükséges erről tájékoztatni.⁶⁴ A beszámoló a következőképpen összegezte a magyarországi cigányság helyzetét: „*A határozat végrehajtására tett eddigi intézkedések pozitív hatással voltak a cigányok életkörülményeire: lényegesen kiterjedt foglalkoztatottságuk, lakás-, művelődési és közegészségügyi viszonyaik kedvezőbbé váltak. [...] Az általában kedvező tendenciák azonban nem azonosan érintették az egész cigánylakosságot.*”⁶⁵ Továbbá a Politikai Bizottság kiadott egy párthatározatot a cigány lakosság helyzetéről, melynek háttérében az állt, hogy az elért eredmények mellett számos területen továbbra is megoldatlan problémák sokaságával kellett szembenéznie a pártállamnak. Az egyik felszólaló remekül összegezte ezt a felemás helyzetet: „*Minden párt- és tanácsi szerv nagy lendülettel fogott hozzá a kérdés megoldásához, e munka eredményei lassan beértek. A közel két évtized tapasztalata azt mutatja, hogy ez a további évekre, évtizedekre is ad leckét. Az utóbbi időben azonban már lankadt a figyelem, az anyagi erőforrások szűkössége következtében csökkent az odafigyelés. Arra kellene felhívni a figyelmet, hogy ne történjék visszacsésés.*”⁶⁶

Az 1979-es párthatározat végrehajtásának az érdekében Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is égető kérdéssé vált a megyei cigányság helyzetének a megvitatása, az elért eredmények összegzése, valamint a további tennivalók meghatározása. A Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1979. szeptemberi ülésén értékelt a „*Beszámoló a megyében élő cigánylakosság helyzetéről, életkörülményeinek alakulásáról és a további tennivalókról*” címet viselő jelentést. Az előterjesztett beszámoló tárgyalása során a megyei vezetésnek – az MSZMP KB Politikai Bizottságához hasonlóan – azzal kellett szembesülnie, hogy ugyan számos eredményt el tudtak könyvelni, azonban azok „*nem egyformán érintették*” a megyei cigányságot. Továbbá a cigány lakosság eltérő „*társadalmi beilleszkedése*” miatt előre nem látott problémák körvonalazódtak.⁶⁷ Az előterjesztett anyag viszonylag kedvezően ítélte meg az 1974-es évet követő fejleményeket a cigányság helyzetét érintő valamennyi területen. A foglalkoztatás terén előrelépésnek könyvelték el, hogy csökkent a munkanélküliek

60 A szocialista korszakban a munkahely gyakori váltása nemcsak a cigány lakosság körében fordult elő (lásd bővebben GELLÉRI 1977). Részletek cigány férfi munkakönyvéből: „Elektromos művek 1966. X. 27. – 1966. X. 31., Bútorgyár 1967. V. 17. – 1967. VI. 9., Élelmiszer-feldolgozó 1967. VIII. 8. – 1967. IX. 11., Vízművek 1967. X. 21. – 1967. X. 27. Szemétszállítók 1967. XI. 9. – XI. 30., Vasútisín-gyár 1968. VIII. 30. – 1968. XI. 9., Autójavító 1968. X. 10. – 1968. X. 30.” (STEWART 1994, 88) Részletek egy cigány nő munkakönyvéből: „1968. aug. 9. 1968. aug. 18. építőipari vállalat, segédmunkás, 1969. ápr. 9. – 1970. aug. 1. KTSZ présüzem, 1971. dec. 14. – 1972. febr. 25. tűzhelygyár, 1972. júl. 7. – 1975. aug. 28. KTSZ patkószöghegyező, felmondás a dolgozó részéről, 1975. okt. 7. – 1975. okt. 28. Dunakeszi Hűtőgyár” (LENGYEL 1982, 39)

61 MNL BAZML XXIII-1a 21/1974.

62 Az ülésen előterjesztett jelentést, valamint határozat tervezetet az APB 1979. január 4-i ülésén tárgyalta, valamint hagyta jóvá. MNL OL M-KS 288. f. 41/1979/318. ő. e.

63 Az egyik felszólaló például a párthatározat sorsfordító jellegét emelte ki: „*Az 1961-es PB-határozat fordulatot hozott a cigánylakosság társadalmi, szociális problémáinak megoldásában.*” MNL OL M-KS 288. f. 5/1979/770. ő. e.

64 MNL OL M-KS 288. f. 5/1979/770. ő. e. Az MSZMP KB Politikai Bizottság 1979. április 18-án kiadott határozatának a végrehajtása érdekében a Minisztertanács kiadta az 1016/1979. sz. és a 3301/1979. sz. határozatát (HAJNÁCZKY 2014c, 130–134).

65 MNL OL M-KS 288. f. 5/1979/770. ő. e.

66 MNL OL M-KS 288. f. 5/1979/770. ő. e.

67 MNL BAZML XXIII-2/a 140/1979.

száma, illetve nőtt az állandó munkahellyel rendelkezők aránya, azonban a cigányok nagyrészt szakképzettséget nem igénylő munkakörben tudtak csak elhelyezkedni, valamint úgynevezett cigánymunkakörök (pl.: utcaseprő, szemetes) alakultak ki. Négy év alatt 235 cigánytelepből 45-öt sikerült felszámolnia az illetékes tanácsoknak, de a szegregáció mértéke ezzel nem csökkent, mivel a CS-lakásokat továbbra is döntően egy tömbben, a települések peremén építették fel. A tanköteles cigány gyermekek beiskolázására szinte kivétel nélkül sor került, ugyanakkor ezzel párhuzamosan a cigány osztályok⁶⁸ száma jelentősen emelkedett.⁶⁹

1981 februárjában a Megyei Tanács VB jóváhagyta a „Szabályzat a cigánytanulókkal foglalkozó pedagógusok céljuttalmazásának feltételeiről és módjáról Borsod-Abaúj-Zemplén megyében” című dokumentumot. A Szabályzat értelmében azon pedagógusok részesülhettek a tanév végén 2000–9000 forintig terjedő céljuttalomban, akiknek az osztályában – az előírtaknak megfelelő számban – tanuló cigány gyermekek legfeljebb 20 százaléka zárta a tanévet elégtelen osztályzattal. Továbbá óvodára vagy iskolára előkészítő csoport esetében a cigány gyermekek távolléte nem haladta meg a foglalkoztatási napok 20 százalékát.⁷⁰ Az imént említett intézkedéstől remélték a cigányság oktatása terén ez idáig tett előrelépések meggyorsítását: „Az eddigi intézkedések folyamatosan javuló eredményekhez vezettek, de további differenciálással az előrelépés ütemét gyorsítani kell. Ezt segíti elő a cigánytanulókkal foglalkozó pedagógusok céljuttalmazása.”⁷¹

Néhány hónappal később, 1981 júniusában a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága egy viszonylag terjedelmesebb jelentést tárgyalt „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolásáról, melyet az Építési-, Közlekedési és Vízügyi Osztály felmérése előzött meg. Az ÉKV Osztály szerint 1980-ban 186 telepen, 1697 lakásféleségben, 1984 család lakott,⁷² akiknek több mint 50 százalékát, 1053 családot hitelképtelennek nyilvánítottak. A beszámoló leszögezte, hogy komoly előrelépések történtek a megyében a telepek felszámolása terén, mivel több ezer családnak tudtak emberibb lakhatást biztosítani, valamint a jelentés felhívta a figyel-

met arra is, hogy országosan Borsod-Abaúj-Zemplén megyében használták fel messze a legtöbb CS-lakás keretet. Egyúttal a beszámoló azt is kifejtette, hogy a telep felszámolási program során komoly akadályokkal kellett szembenéznie a megyei vezetésnek. Az érintettek egy rész nem rendelkezett a CS-lakás programban való részvételhez szükséges előfeltételekkel, továbbá nehézségként jelentkezett a felvehető kölcsön összegének elégtelensége, a putrik újratermelődése, valamint a barlanglakásokba történő visszaköltözések. A Megyei Tanács VB a fentebb említett problémák orvoslására határozatot adott ki, melyben utasította az illetékes szerveket a hatékonyabb munkára a telep felszámolást illetően, továbbá 60 darab célcsoportos lakáskeretet⁷³ biztosított a barlanglakások,⁷⁴ illetve az idegenforgalom által érintett cigánytelepek teljes felszámolására.⁷⁵

A következő évben, 1982 júniusában a „a munka és művelődésügy szerepéről a cigány lakosság társadalmi felemelkedésében” című Tájékoztató került terítékre a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának az ülésén. Az értekezlet rendkívülinek volt mondható, mivel részt vett rajta a cigányság ügyének egyik legfőbb letéteményeseként működő szervnek, a Tárcaközi Koordinációs Bizottságnak a titkára is. A Tájékoztató mindenekelőtt leszögezte, hogy az 1961-es párthatározatot követően „gyorsultak fel” a cigányság helyzetének a megjavításának az érdekében tett intézkedések. Továbbá ismertette, hogy 1980-ra az állandóan foglalkoztatott cigány férfiak aránya elérte a 71 százalékot, míg nők esetében ez az arány 36 százalék volt. Időszakos munkavállalónak minősült a férfiak 10, míg a nők 20–25 százaléka. Továbbra is jellemzően az iparban helyezkedtek el, azonban valamelyest emelkedett a mezőgazdaságban dolgozók aránya. A cigány segéd munkások gyakori munkahely változtatása továbbra is problémaként jelentkezett.⁷⁶ A

68 Lásd bővebben RÉGER 1974, 50–62; RÉGER 1978, 77–89.

69 MNL BAZML XXIII-2/a 140/1979.

70 MNL BAZML XXIII-2a 145/1981.

71 MNL BAZML XXIII-2a 145/1981.

72 Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az ÉVM felmérései szerint 1974-ben 5939 lakásféleségben 6682 család, míg 1984-ben 1756 lakásféleségben 3098 család lakott „szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken”. Az imént említett adatok fényében a megyei ÉKV Osztály által közölt számok jóval alacsonyabbak lehettek a ténylegesnél (BENCSEK 1988, 31).

73 Célcsoportos lakáskeret a telepek teljes felszámolása esetén biztosítottak, amennyiben az ott élők önerőből nem tudtak részt venni a CS-lakás programban. MNL BAZML XXIII-2a 158/1982.

74 Lásd bővebben HAJNÁCZY 2014b.

75 MNL BAZML XXIII-2a 158/1982., MNL BAZML XXIII-2a 187/1983.

76 Kozák Istvánné, a TKB titkára a következőket jegyezte meg a jelenséggel kapcsolatban: „[...] a cigánydolgozók többsége segéd munkásként dolgozik. Iskolázatlanságuk következtében nincs más választásuk. Az alacsony kereset újraosztódik a nagy család között, ezért többségüknek csak igen alacsony „életszínvonalra” telik. [...] A jobb munka és jobb kereset reményében mennek szerencsét próbálni.” (KOZÁK 1975, 24) Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy már az 1971-es Kemény István féle vizsgálat, valamint más adatok is rávilágítottak, hogy a szakmunkásként, kohászatban vagy a bányászatban dolgozó cigányoknál rendkívül kismértékű volt a munkahely gyakori változtatása (KEMÉNY 1976, 57, KOZÁK 1975, 24).

cigány gyermekek beiskolázása, valamint a felnőttek-tatás terén ugyan történtek előrelépések, de a cigány és a nem cigány lakosság iskolázottsági mutatói között továbbra is komoly szakadék tátongott. A Tájékoztató összegzőképpen megállapította, hogy a cigány lakosság körében jelentős mértékű differenciálódás ment végbe, egy részük életmódja azonos volt a nem cigány lakosságéval, azonban nagyobb hányaduk felemelkedésének elősegítése továbbra is hathatós intézkedéseket igényelt.⁷⁷

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács 1984 szeptemberében ismét átfogóan foglalkozott a megyei cigányság helyzetével. Az ülésen előterjesztett jelentés leszögezte, hogy a Megyei Tanács legutóbb 1979-ben tárgyalta a cigány lakosság helyzetét és határozatot adott ki, melynek eredményeképpen „a megyében természetesebbé és tudatosabbá vált a cigány lakosság helyzetével való foglalkozás”. A jegyzőkönyv tanúsága szerint ezen az ülésen is részt vett a TKB titkára, ismételt jelenlétére feltételezhetően a következő mondata világít rá: „Ismert, hogy a megyében élő cigánylakosság aránya közel háromszorosa az országos átlagnak, számuk pedig több mint háromszorosa az egy megyére jutó átlagnak. Ebből következik, hogy itt társadalompolitikai súlya, a politikai, társadalmi és állami szervek feladata, felelőssége is nagyobb, a gondok is élesebben jelentkeznek.”⁷⁸ Az ülésen többek között a tanácselnök helyettes is felszólalt, aki több esetben hivatkozott az 1961-es, valamint az 1979-es párthatározatokban rögzítettek fontosságára, valamint az iránymutatásuk által elért eredményekre, és megállapította: „Az 1961-ben, majd 1979-ben meghirdetett cigánysággal kapcsolatos politika alapvető céljai lényegüket tekintve ma is és hosszabb távon is érvényesek. Eddigi tapasztalataink azt igazolják, hogy a cigányság társadalmi beilleszkedése még igen hosszú időt, több generációt vesz igénybe.”⁷⁹ Az ülésen előterjesztett jelentés szerint a foglalkoztatás tekintetében komoly előrelépésnek könyvelték el, hogy egyre több cigány férfi lett betanított, vagy segédmunkás, azonban a cigány nők és fiatalok munkaerőpiacon történő elhelyezése korántsem oldódott meg. A telepfelezési program terén a megyei vezetés kisebb eredményeket ugyan elkönnyvelhetett, de újabb problémákkal kellett szembesülnie; mint például Miskolcon és Ózdon rohamszerűen emelkedett a cigánytelepek és a telepen élők száma, vagy a szoba-konyhás CS-lakásokban gyakran több generáció, olykor 16-20 személy is lakott. Az oktatás terén kiemelendő, hogy valamelyest csökkent

a felnőtt cigány lakosság körében az analfabetizmus, illetve az óvodába járó cigány gyermekek aránya rendre emelkedett.⁸⁰

A Magyar Szocialista Munkáspárt Agitációs és Propaganda Bizottsága 1984. október 12-én tárgyalta „A magyarországi cigánylakosság helyzete és az időszakos feladatok” című jelentést, valamint az ülés zárásaként állásfoglalást adott ki. Az előterjesztett anyag kifejtette, hogy az 1979-es párthatározatot követően a cigány lakosság életkörülményei javultak, további differenciálódás ment végbe köreikben. A cigány férfiak foglalkoztatottsági aránya megegyezett a nem cigány lakosságéval, a cigány nők körében tovább emelkedett az állandó vagy idegymunkát vállalók aránya. 1979-ben még 81 ezren laktak cigánytelepen, azonban számuk 1983-ra 33 ezerre csökkent. A cigányság egy részének javultak a lakáskörülményei, sokan bővítették, komfortosították a lakásaikat, nagyobb házakat építettek. A cigány gyermekek nagyobb arányban jártak óvodába, mint a hetvenes években, többen fejezték be a nyolc általános iskolai osztályt, valamelyest emelkedett a szakmunkásképzőkben továbbtanulók száma. Egyúttal azt is leszögezte, hogy a kedvező folyamatok ellenére a cigányság nagyrészt a társadalom legkevésbé kvalifikált rétegeibe illeszkedett be, valamint felhívta a figyelmet a következőkre: „Az utóbbi években a cigánylakosság társadalmi helyzetének és beilleszkedésének egyes kérdéseiről – így elsősorban etnikai csoportként történő megítélésükről – visszatérő viták is folytak.”⁸¹ A jelentést az APB jóváhagyólag tudomásul vette és állásfoglalást adott ki, melyben többek között kérte a Művelődésügyi Minisztériumot, hogy tegyen lépéseket a cigányság kulturális hagyományainak megőrzése érdekében. Továbbá vizsgálja meg egy cigány kulturális szövetség, valamint egy cigányságnak szóló lap kiadásának a lehetőségét.⁸² Ennek háttérben részben az állt, hogy a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikájával kapcsolatban az 1980-as évektől egyre több szakember fogalmazott meg kritikákat, valamint érvelt a cigányság nemzetiségként történő elismerése mellett (HAJNÁCZKY 2015, 297–313).

1985 májusában a megyei vezetés tíz településen „a cigány lakosság társadalmi beilleszkedését segítő” főállású családgondozókat állított be,⁸³ néhány éven belül már huszonnégy településen biztosítottak a cigány lakosság számára családgondozót.⁸⁴ Az intézkedések szüksé-

77 MNL BAZML XXIII-2a 157/1982.

78 MNL BAZML XXIII-1a 38/1984.

79 MNL BAZML XXIII-1a 38/1984.

80 MNL BAZML XXIII-1a 38/1984.

81 MNL OL M-KS-288 f. 41/1984/434. ó. e.

82 MNL OL M-KS-288 f. 41/1984/434. ó. e.

83 MNL BAZML XXIII-2a 192/1985.

84 MNL BAZML XXIII-2a 196/1987., MNL BAZML XXIII-1a 39/1987.

gességét az érintett településeken a cigányság „*elmaradott helyzetével*”, illetve magas számával és arányával indokolták.⁸⁵

Az APB állásfoglalásának végrehajtására kiadott 3223/1985. sz. minisztertanácsi határozat többek között utasította az illetékes szerveket egy cigány kulturális szövetség létrehozására, illetve egy cigányságnak szóló lap kezdeményezésére. Továbbá a cigány lakosság foglalkoztatási, lakhatási és oktatási helyzetének a javítása érdekében fogalmazott meg különböző határozati pontokat (HAJNÁ CZKY 2014c, 134–143). A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács VB a minisztertanácsi határozat végrehajtásának az érdekében rövidesen, 1985 októberében megfogalmazott egy határozatot a Megyei Tanács 1984-es rendeletének a kiegészítésére. Immáron megyei szinten is megjelentek a kényszerasszimilációs cigánypolitika felül bírálatának az első lépései: „*A közművelődési intézmények helyezzenek nagy súlyt a cigány közösségek kulturális hagyományainak felkutatására, ápolására. Abol igény mutatkozik rá, segítsék elő homogén cigányklubok, együttesek létrehozását.*”⁸⁶ Továbbá a VB határozat többek között megbízta a Megyei Koordinációs Bizottságot, hogy készítsen egy feladattervet a VII. ötéves tervidőszakra, melyet 1987 áprilisában fogadott el a Megyei Tanács VB és rendelte el, hogy jelenjen meg a Megyei Tanács Közlönyében.⁸⁷

Az 1980-as évek második felétől már a pártállam vezető funkcionáriusai is (pl. Pozsgay Imre HNF főtitkár, Kozákne Keszei Veronika TKB titkár) nyíltan fogalmaztak meg kritikai hangokat a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikájával kapcsolatosan (MURÁNYI 1986, KOZÁK 1986, 7). 1985-ben a Hazafias Népfrent berkein belül létrehozták az Országos Cigány Tanácsot (MAJTÉNYI–MAJTÉNYI 2012, 94–95), a Művelődésügyi Minisztérium 1986-ban megalapította a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét,⁸⁸ mely rövidesen Cigány Újság (Romano Nyévi) címmel lapot is indított.⁸⁹ Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1988. november 15-én hatálytalannította az 1961-es, illetve az 1979-es párthatározatok azon részét, melyek leszögezték, hogy a cigányságot nem lehet nemzetiségnek tekinteni. Továbbá lehetővé tette, hogy a magyarországi cigányság kezdeményezze nemzetiségként történő elismerését.⁹⁰

Egyes tanácsstagok sürgetésére, valamint az úgynevezett miskolci gettóügy⁹¹ apropóján a Megyei Tanács 1989 decemberében ismét átfogóan tárgyalta a megyei cigányság helyzetét. Az ülésen előterjesztett jelentés átfogóan a következőket jegyezte meg: „*A megyei tanács határozatában és a megyei koordinációs bizottság intézkedési tervében foglaltakat a helyi tanácsok eltérő színvonalon és hatékonysággal hajtották végre.*”⁹² A beszámoló több tekintetben lesújtó képet festett a megyei cigányság helyzetéről; a foglalkoztatottságot nézve súlyos visszaesésről számolt be, a telepfelszámolás kilátástalanná vált, mivel a CS-lakás program megszűnt, az oktatás terén megállapítást nyert, hogy rohamosan emelkedett a cigány tanulók aránya a kiegészítő osztályokban, gyógypedagógiai intézményekben. Ugyanakkor a cigánypolitikában bekövetkezett fordulat valamelyest érezte a hatását Borsod-Abaúj-Zemplén megyében: „*Megyénk több területén cigányklubok tevékenykednek. [...] segíti az ott élők felzárkóztatását, identitás tudatuk növelését. Hagyományörző cigányegyüttesek [...] nagy sikerrel léptek fel az 1987-ben Miskolc városban megrendezésre kerülő nemzetközi cigány folklór fesztiválon, de azóta több külföldi fellépésükre is sor került.*”⁹³

Összegzésképpen megállapítható, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében már az 1961-es párthatározatot megelőzően is foglalkoztak a cigány lakosság helyzetével az MCKSZ kérésére. Vendég Sándornak az 1959. november 23-án elhangzott beszéde – melynek gépelt változatát elküldték a megyének – jelentős szerepet töltött be mind országos, mind megyei szinten. Ténylegesen ettől a ponttól kezdődően kezdtek el foglalkozni egy megadott irányvonal mentén a kérdéssel a központi szervek, illetve a vizsgált megyei tanács. Az imént említett beszéd elemeit is tartalmazó 1961-es párthatározat hivatalosan is lefektette a teendőket, valamint a cigánysággal kapcsolatos ideológiai állásfoglalást. Végrehajtása során rövid időn belül szembesült a pártállam és a vizsgált megye a feladat nehézségével, különösen az úgynevezett „*szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása*” terén. Az 1960-as, 1970-es években az 1961-es párthatározatban foglaltakhoz mind országos, mind megyei szinten hűen ragaszkodtak az illetékesek. Az 1979-es párthatározat az elődjét nem tagadta meg, annak alapvetéseit megőrizte, a változtatások

85 MNL BAZML XXIII-2a 192/1985.

86 MNL BAZML XXIII-2a 193/1985.

87 MNL BAZML XXIII-2a 196/1987.

88 MNL OL M-KS-288. f. 41/1986/468. ó. e.

89 MNL OL M-KS-288. f. 41/1987/487. ó. e.

90 MNL OL M-KS-288. f. 5/1988/1043. ó. e., MNL OL M-KS-288. f. 4/1988/246-247. ó. e.

91 Lásd bővebben LADÁNYI 1991, 45–54; HAJNÁ CZKY 2014d, 50–53. A miskolci cigányság helyzetéről két hosszabb kutatási jelentést is előterjesztettek az ülésen, melyeket a vizsgálat vezetője a Borsodi Szemlében is publikált (TÓTH 1988, 33–40; 1990, 17–21).

92 MNL BAZML XXIII-1a 41/1989.

93 MNL BAZML XXIII-1a 41/1989.

lényegében az újonnan felszínre került nehézségekre válaszoltak. A vizsgált megye cigány lakosságának a helyzetében az 1970-es évek végére – az országos tendenciákkal párhuzamosan – mérsékelt javulás következett be. Ugyanakkor a kedvező fejlemények csak a cigány lakosság egy részét érintették, valamint a jövőt illetően számos új keletű akadállyal kellett szembenéznie a megyei vezetésnek. 1980-as években számos kísérlet történt a megyében annak érdekében, hogy az 1979-es párthatározatban előírt célokat maradéktalanul végrehajtsák: pedagógusok céljuttalmazása, célcsoportos lakáskeretek kiosztása, családgondozók beállítása. Azonban az 1980-as évek második felére a cigányság helyzetében a visszaesés első jelei már felszínre buktak; a foglalkoztatottsági arányuk számottevő csökkenésnek indult, mely a rendszerváltást követően csúcsosodott ki. A telepélszámolási program számos hibája szintén felszínre bukkant és a CS-lakás program megszűnésével a cigánytelepen rekedtek helyzete még kilátástalanabbá vált. Az oktatás terén a cigány és a nem cigány lakosság közötti távolság az előrelépések ellenére is megmaradt. Egyúttal a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikájában bekövetkezett változás, ugyan kis mértékben, de megjelent megyei szinten is.

RÖVIDÍTÉSEK

APB – Agitációs és Propaganda Bizottság
 CS-lakás – csökkentett komfortfokozatú lakás
 ÉKV – Építési-, Közlekedési és Vízügyi
 ÉM – Építésügyi Minisztérium
 ÉVM – Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium
 HNF – Hazafias Népfront
 KB – Központi Bizottság
 KÖJÁL – Közegészségügyi és Járványügyi Állomás
 KTSZ – Kisipari Termelő Szövetkezet
 KV – Központi Vezetőség
 MCKSZ – Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége
 MDP – Magyar Dolgozók Pártja
 MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt
 MTVB – Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága
 OTP – Országos Takarékpénztár
 PB – Politikai Bizottság
 PM – Pénzügyminisztérium
 TKB – Tárcaközi Koordinációs Bizottság
 VB – Végrehajtó Bizottság

FORRÁSOK

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 MNL OL M-KS 276. f. 91 – MDP KV *Adminisztrációs Osztály iratai*
 MNL OL XXVIII-M-8 – *Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége iratai*

MNL OL M-KS 288. f. 5 – MSZMP KB *Politikai Bizottság jegyzőkönyvei*
 MNL OL M-KS 288. f. 41 – MSZMP KB *Agitációs és Propaganda Bizottság jegyzőkönyvei*
 MNL OL XIX-A-83-b – *Minisztertanács előterjesztései és határozatai*
 MNL OL M-KS-288. f. 4 – MSZMP KB *jegyzőkönyvei*
 MNL BAZML – Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
 MNL BAZML XXIII-1a – *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács iratai*
 MNL BAZML XXIII-2a – *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság iratai*
 MNL BAZML XXIII-3a – *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság titkársági iratai*
 MNL BAZML XXIII-12a – *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság Művelődésügyi Osztály általános iratai*
 MNL BAZML XXXV-1 – *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Párt Végrehajtó Bizottság iratai*

IRODALOM

BAKÓ Ferenc
 1977 *Bükkei barlanglakások*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.

BENCsik István
 1988 *A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig*. ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete, Budapest.

BEREY Katalin
 1990 A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. In: BEREY Katalin–HORVÁTH Ágota: *Esély nélkül*. Vita Kiadó, Budapest. 5–72.

BERNÁTH Péter–POLYÁK Laura
 2001 Kényszermosdatások Magyarországon. *Beszélő* 6. 38–45.

ERDŐS Kamill
 1989 *Cigány lókereskedők Magyarországon*. In: VEKERDI József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, Békéscsaba. 129–137.

FEITL István
 2008 A cigányság ügye a napirendről lekerült. Előterjesztés az MDP Politikai Bizottsága számára 1956 áprilisából. *Múltunk* 2008/1. 257–272.

GELLÉRI Péter
 1977 *A vándorló munkások*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Psichológia a gyakorlatban 32.)

HAJNÁCZKY Tamás
 2013 „Karhatalommal a cigánytelepekért.” *Kritika* 2013/7–8. 30–31.
 2014a „Érzékeltetni kell, hogy az a kínlás, amit 1961 óta folytatunk nem volt hiábavaló.” A pártállam cigánypolitikája az 1960-as, 1970-es években. In: CSERTI CSAPÓ Tibor (szerk.): *III. Romológus konferencia*. PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs. 297–326. (Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 33.)

- 2014b A tibolddaróci barlanglakások felszámolása, avagy nem cigányok a CS-lakás programban. *Ház és Ember* 26. 103–121.
- 2014c Titkos ügyiratok a pártállam cigánypolitikájából. *Romológia* 6–7. 110–143.
- 2014d Tiszteletet a törvényhozóknak? – avagy a miskolci gettóügy. *Új Egyenlítő* 2014/7–8. 50–53.
- HAJNÓCZKY Tamás (szerk.)
2015 „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KEMÉNY István
1976 A magyarországi cigányok helyzete. In: KEMÉNY István–RUPP Kálmán–CSALOGH Zsolt–HAVAS Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézet, Budapest. 7–67.
- KERESKÉNYINÉ Cseh Edit
2008 *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768–1987)*. Békés Megyei Levéltár, Gyula.
- KISS Gyula
1982 Nosztalgia és remények. Tibolddaróc – Kács. *Borsodi Szemle* 1982/3. 35–43.
- KOZÁK Istvánné
1975 Az életszínvonal és a foglalkoztatottság összefüggése a cigánylakosságnál. *Munkaiügyi Szemle* 11/24. 23–28.
1986 *Útmutató a cigányság lakóhelyi beilleszkedésének segítéséhez*. Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, Budapest.
- LADÁNYI János
1991 A miskolci gettóügy. *Valóság* 1991/4. 45–54.
- LENGYEL Gabriella
1982 Három cigány asszony munkakönyve. In: ANDOR Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Művelődéskutató Intézet, Budapest. 39–40.
- MAJTÉNYI Balázs–MAJTÉNYI György
2012 *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Libri Kiadó, Budapest.
- MEDNYÁNSZKY Miklós
2009 *Magyarországi barlanglakások*. Terc Kiadó, Budapest.
- MEZEY Margit
1934 Barlanglakások. *Zöld Kereszt* 8. 211–222.
- MURÁNYI Gábor
1986 A szociológiai és történeti tények szava. – beszélgetés Pozsgay Imrével. In: MURÁNYI Gábor (szerk.): „Egyszer karolj át egy fát!” *Cigányalmanch*. TIT Országos Központja Cigány Ismeretterjesztő Bizottsága. 5–11.
- STEWART, Michael Sinclair
1994 *Daltestvérek. Az oláh-cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. T-Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány, Budapest.
- POGÁNY György–BÁN Géza
1958 A magyarországi cigányság foglalkoztatási problémái. *Munkaiügyi Szemle* 5. 42–45.
- PURCSI Barna Gyula
2001 Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés „megoldására” az ötvenes évek Magyarországon. *Beszélő* 6. 26–37.
- RÉGER Zita
1974 Kétnyelvű cigánygyermek az iskoláskor elején. *Valóság* 1974/1. 50–62.
1978 Cigányosztály „vegyes” osztály – a tények tükrében. *Valóság* 1978/8. 77–89.
- SÁGHY Erna
2008 Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as évek fordulóján. *Múltunk* 1. 273–308.
- TÓTH Pál
1988 Cigányok egy vidéki nagyvárosban (Szociológiai felmérés Miskolc cigánylakosságának körében.) *Borsodi Szemle* 1988/1. 33–40.
1990 A miskolci cigánylakosság belső tagozódása. *Borsodi Szemle* 1990/1. 17–21.
- TÖRVÉNYEK...
1965 *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye* 1966. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- VENDÉGH Sándor
1960 A magyarországi cigánylakosság között végzendő munka időszerű feladatai. *Tájékoztató* 2. sz. 38–55.

THE SITUATION OF THE ROMAS IN BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN COUNTY IN THE LIGHT
OF ARCHIVAL SOURCES FROM THE SOCIALIST ERA

Keywords: roma politics, one-party state, roma, roma neighbourhood, habitat of reduced value

On the request of the Hungarian Gypsy Cultural Alliance (MCKSz), the situation of the Roma population of Borsod-Abaúj-Zemplén county had already been addressed before the party decree of 1961. The party decree of 1961 determined the party state's official Roma politics and its ideological commitment concerning the Roma population. Assignees were loyal to the contents of the party decree in the 1960s and 1970s, both on country-wide and on county-wide level. The party decree of 1979 did not oppose its forebear: it kept the 1961 decree's essential resolutions, while approved modifications were reactions to recently emerged difficulties. Corresponding with state-wide tendencies, there was a moderate improvement in the position of the Roma population of the county in question by the end of the 1970s. At the same time, favourable advancements concerned only a limited segment of the Roma population, and the leadership of the county had to face numerous newly emerged difficulties concerning the future. Although several attempts were made in the county in the 1980s in order to thoroughly implement the goals of the 1979 party decree, the first signs of regression came to the fore in the position of the Roma population by the second half of the 1980s.

[Translated by Ágnes Drosztmér]

Hajnóczky, Tamás